

Проф. др Зоран ЛАКИЋ, члан ЦАНУ, Подгорица

ЈУГОСЛОВЕНСТВО У НАУЧНОМ ДЈЕЛУ ДИМИТРИЈА-ДИМА ВУЈОВИЋА

Врло је деликатно пратити југословенство од појаве његове идеје па до данас. У питању је временски период који се мјери вјековима. Уз то — то је вријеме згуснутих историјских процеса и на нашој и на међународној сцени. Најзад, у питању је једна врло суптилна материја — која захтијева каткад ширу експликацију, а каткад је неопходно објашњавати путем синтезе.

Како данас тако и раније, можда — одувijek, у опцији су била разна тумачења, чак и међусобно супротстављена.

Наша историографија је објашњавала ове процесе као капиталне за разумијевање свих процеса који још увијек трају. Па, ипак, не можемо рећи да се дошло до једне опште прихваћене научне истине. Погледајмо како се све квалификује југословенство — унитаризам, центрелизам, хегемонизам, па и диктатура. Друге опције су рјеђе. Само у најранијој фази јавља се као племенита идеја, дубоко хуманистичка, као идеја која развија међусобну љубав. Нема ни једне значајније историјске личности — на свим просторима наше земље — која се није заносила и опијала њоме. Највећи наши умови су је лансирани и уградили у Југославију 1918. године. Међутим, она се помиње много вјекова раније. Петар Томац, на примјер, каже у својој књизи „Косовска битка“ — да је кнез Лазар уочи косовског боја употребио ријеч — Југославија. Има индиција да је игуман манастира Пиве — Арсеније Гаговић, приликом свога боравка у Русији, почетком 19. вијека, употребио ријеч — Југославија. Извјесно је да је дубровачки књижевник Матија Бан 1835. године употребио ријеч Југославија у једној својој поеми. И Његош је — уз издање „Шћепана Малог“ — записао да је штампан у Југославији. У Београду је 1871. године излазио лист „Југословенска звезда“. Исте године је у Букурешту излазио лист „Југославија“.

1

У једном од бројних радова Димитрије-Димо Вујовић овако види југословенство: „Југословенство није измишљотина, утопија, ничији сан. Није случајна творевина, није туђа творевина, није творевина само овог нашег времена. Није одређена форма државног и друштвеног уређења... Оно је реалност, историјски настала. Значи, има историјске коријене, историјске садржаје, историјско трајање“.¹ Овакво виђење југословенства, без обзира на нијансиране разлике, утемељено је у југословенској историографији доприносом наших најпознатијих историчара. Сложени процеси који су довели до стварања прве заједничке државе југословенских народа 1918. године — дио су сличних кретања у Европи, као што је идеја југословенства саставни дио уједињитељских идеја, које су захватиле Европу онога времена и раније. Уједињење југословенских народа и земаља 1918. године израз је жеља и тежњи прогресивних снага и умова, који су били мотивисани зближавањем и повезивањем народа, као и жељом да им се обезбиједи слобода и равноправност, након вишевјековног ropства, неравноправности и међусобне раздвојености — разједињености. Југословенска историографија је објаснила да је историјском чину уједињења претходио вишевјековни процес зближавања ових народа. Они датирају од времена када се почео обликовати југословенски социјални простор од Солуна на југу, преко Паноније у средишњем дијелу, па до Трста на западу. На ову економско-социјалну димензију ширих и сложених процеса надовезују се, касније, етничка и национална димензија. Није то био пут посут ружама, већ траса са бројним непознаницама и отпорима. Колико год су јачали интеграциони процеси, супротстављали су им се дезинтеграциони — узроковани унутрашњим, али још више међународним субјектом.

У сваком случају, стварање Југославије 1918. године представљало је судбоносну прекретницу у историји њених народа, за шта су се изјасниле све политичке снаге изузев франковаца. Она је, дакле, била политичка потреба историјских стремљења, актуелног тренутка и остварење вјековног сна њених народа, ма колико је данас неке ретроградне снаге представљале „као највећу опасност за егзистенцију и слободан развитак своје нације.“² Зарад својих актуелних политичких потреба, те снаге „од југословенства желе да створе баука, идентификујући га са централизмом, унитаризмом, хегемонизмом, са негацијом нације. А југословенство није ништа од тога. Оно је припадништво етнички блиским народима, који говоре истим или сличним језицима, који живе на истој или сусједној територији, који имају исте или сличне историјске судбине, који су створили заједничке исто-

¹ Д. Вујовић, О југословенству, ИЗ бр. 3—4/1988.

² Исто.

ријске садржаје и који су на бази свега тога развили свијест о судбинској повезаности, братству, јединству, солидарности Југословенство, дакле, има етничке и културно-историјске садржаје.³ Оно, дакле, није окренуто само према прошлости, већ и према заједничкој будућности.

2

Димитрије-Димо Вујовић се аналитички, а то значи научно продубљено, бави овом тематиком с аспекта Црне Горе и њене историје, чији је врстан познавалац. Управо из те области је написао највише књига. Навешћемо оне које се директно тичу насловљене теме: *Уједињење Црне Горе и Србије*, (Титоград 1962, стр. 568), *Црногорски федералисти 1919—1929* (Титоград 1981, стр. 434), *Прилози изучавању црногорског националног питања* (Никшић 1987, стр. 276), *Подгоричка скупштина 1918* (Загреб 1989, стр. 287) и *Француски масони и југословенско питање* (у штампи). Није без значаја написати да су ови радови написани безмало у временском распону од скоро 30 година. Исту тему прати и преко чланака и расправа насталих у исто тако дугом временском интервалу. Овдје ћемо навести оне важније: *Рад српске владе у емиграцији на уједињењу Црне Горе и Србије* (ИЗ, бр. 4/1960), *Још једном о уједињењу Црне Горе и Србије* (ЈИЧ, бр. 1—2/1966), *Из историје Црне Горе од 1918. до 1941. године с посебним освртом на уједињење Црне Горе и Србије* (Глас Цетињских музеја, бр. 4/1971), *1918. година у Црној Гори* (Прилози настави историје — Београд, бр. 1/1972), *О контраверзама у саватањима уједињења Црне Горе и Србије* (ИЗ, бр. 1/1987), *Како су Французи, током првог свјетског рата, видјели проблем стварања југословенске државе* (Гласник Одјељења друштвених наука, ЦАНУ, бр. 5/1987), *О југословенству* (ИЗ, бр. 3—4/1988), *Орган Француске социјалистичке странке L'Humanité о југословенском питању 1914—1918* (Зборник радова, Сарајево 1990, стр. 265—281) и *La question yougoslave et l'opinion publique française pendant la premiere guerre mondiale* (Зборник радова — Титоград, 1990, стр. 215—221).

Поштујући хронолошки слијед догађаја, прво ћемо апострофирати Вујовићев рад у коме се ово питање прати преко првих додира црногорских званичника и истакнутих извањаца (одомаћена одредница за политичке личности са ширих југословенских простора).

Традиција југословенства у Црној Гори је веома дуга. Петар I Петровић је маштао о обнови „илирске краљевине“ и стварању једне „словеносербске државе“ када се побједи непријатељ „цијелог свијета“, за шта је сматрао Наполеона. Тако замишљену

³ Исто.

државу чиниле би Црна Гора, Бока Которска, Херцеговина, Дубровник и Далмација. Њено сједиште би било у Дубровнику. Уједињењем Црне Горе и Боке Которске на почетку 19. вијека практично је отворен интеграциони процес, што је у основи била идеја југословенства.

Његош је још више унаприједио идеју југословенства, која све више постаје масовна свијест у Црној Гори. Он под Југославијом подразумијева следеће земље: Црна Гора, Словенија, Хрватска, Славонија, Далмација, Војводина, Књажевина Србија — област под турском окупацијом. Истини за вољу, ваља рећи да се Његош разочарао понашањем неких југословенских народа у европској 1848. години. Он то каже на овакав начин: „Ја сам се упочетку нешто надао но данас видим да је *засад југословенство* идеална ријеч која само празнијем гласом лијепо звони... Југословени силе своје не познају, па и заслуге своје не виде... Наша браћа не знаду разумјети шта је дивна ријеч слобода...“

И књаз и краљ Никола I Петровић, који је желио да предњачи као носилац идеје о заједници Јужних Словена, био је поборник југословенства, чије садржаје није увијек видио на исти начин. Одржавао је присне везе са Рачким и Штросмајером. Поводом смрти Рачког упутио је саучешће Југославенској академији знаности и умјетности, у којему саучествује „у жалости хрватског народа, која нам је заједничка“. И поводом смрти Штросмајера 1905. године књаз шаље телеграм у коме каже: „Слава великом Југословену. И Хрвату — брату Србинову“. Југословенство краља Николе стално надолazi. Године 1914. позвао је све Црногорце да их „и по трећи пут поведе у рат — у свети рат за слободу српства и југословенства“. По оцјени Д. Вујовића, „врхунац ове југословенске кампање краља Николе био је његов Проглас Југословенима од 7 (20) октобра 1918. године, у коме поздравља уједињење и стварање Југославије и тражи конфедерацију. У њему се, поред осталог, каже: „Браћо, са највећим заносом, радошћу и одушевљењем данас свечано изјављујем да желим — увјерен сам да исту жељу има и сав мој вјерни народ у Црној Гори — да и наша мила Црна Гора буде саставни дио Југославије, да часно уђе у југословенску заједницу, као што је часно и до краја за њу ратовала и страдала. Желим да се сложимо и братски уредимо југословенску конфедерацију, у којој ће сваки сачувати своја права, своју вјеру, уредбе и обичаје, и у којој нико неће смјети наметати првијенство, већ сви да будемо једнаки у чедним њедрима мајке Југославије, те да сваки братски и сложено ради на њеном напретку и величини у друштву слободних и просвијетљених народа“.⁴ Да би још боље појаснио наведене ставове краља Николе, Д. Вујовић коментарише

⁴ Д. Вујовић, Смисао југословенске кампање краља Николе у данима уједињења 1918. године, Зборник Стварање југословенске државе 1918. Београд, 1989, стр. 95—101.

тек изашлу брошуру, сличне садржине на сљедећи начин: „У исто вријеме када и краљ Проглас Југословенима, појавила се и једна брошура коју је потписао краљев ађутант, капетан Р. Вуксановић. У њој се такође говори о југословенској федерацији у којој би ушли Срби, Хрвати и Словенци. Црна Гора би, према тој брошури, у тој федерацији имала своје мјесто, али сада знатно увећана. Заједнички послови југословенске федерације били би: спољни послови, финансије, трговина и војска. Федералне јединице би имале посебне државне поглаваре и биле би републике или монархије, с тим што би један од ових поглавара био биран, као предсједник федерације и био први међу равнима“.⁵ Д. Вујовић не спори југословенско одређење краља Николе, али сматра да је у првом плану његова жеља да сачува своје пољуљане позиције и у Црној Гори и у Југославији, па закључује: „Краљева југословенска политика није дала никаквих резултата. Очигледно помоћу Југословена он није могао рестаурирати своју владавину у Црној Гори. Југословенски пут краља Николе до Црне Горе није био реалан“.⁶

3

Највећи израз и дјело југословенства било је уједињење југословенских народа и земаља које је прокламовано 1. децембра 1918. године: „Година 1918. представља значајну прекретницу у животу југословенских народа. Тада се завршава једна и почиње друга, нова фаза у њиховом развоју. Та прекретница није случајан историјски догађај, већ нужан резултат претходног историјског развоја, јер су к њему водиле објективне привредне, политичке и културне потребе југословенских земаља и субјективне жеље већине становништва, а прије свега најнапреднијих људи међу Југословенима. Полазећи од принципа националности, који је битно обиљежило политичку мисао и политички живот Европе XIX вијека, а подстакнути борбом Италијана и Њемаца за национално уједињење, ти људи су се борили за уједињење Срба, а потом и Југословена. Да би се стигло до тога циља — требало је, како је то говорио Светозар Марковић, претходно разорити два царства — турско и аустроугарско. Зато се борба за уједињење Срба као и Југословена одвијала кроз борбу против Турске и Аустро-Угарске. Завршни чин те борбе био је први свјетски рат, када је и разорена Аустро-Угарска, а потом формирана заједничка југословенска држава“.⁷

⁵ Исто.

⁶ Исто.

⁷ Д. Вујовић: О контроверзама у схватањима уједињења Црне Горе и Србије, ИЗ, бр. 1/1987.

Управо овом историјском догађају Д. Вујовић посвећује своја два најобимнија рада: *Уједињење Црне Горе и Србије* (1962) и *Подгоричка скупштина 1918. године* (1989), која су настала у интервалу од око 30 година. Ове двије студије Д. Вујовића изванредно се надопуњују и представљају цјеловит поглед аутора на овај изузетно сложен и слојевит догађај у историји наших народа. Њега чине таквим историјска и правна димензија: шта се догађало 1918. године са Црном Гором — окупација, присаједињење, сједињење или уједињење. Ако је то било уједињење, поставља се питање: какво је оно било — обично, условно, безусловно, добровољно, свенародно, државно, Како на тај чин гледају двије основне политичке групације у Црној Гори, такозвани бјелаша и зеленаши. Да ли су и једни и други за уједињење, а ако нијесу — на којим питањима се разилазе. И даље: да ли је Подгоричка скупштина легални орган и легитимни представник црногорског народа и да ли су њене одлуке израз жеља црногорског народа за уједињење са Србијом и осталим југословенским народима и земљама. Одговарајући на посљедње питање, Д. Вујовић испољава истанчан осјећај неопходан за објашњење теоријског и правног: „У вези са изборима за Подгоричку скупштину постављало се и питање — прво, са становишта њиховог односа према Уставу и законским прописима Црне Горе, и, друго, са становишта њихове демократичности, то јест са становишта колико су они омогућивали да народна воља дође до пуног израза. Принципи легитимности су током историје, по правилу, стално истицале конзервативне и контрареволуционарне снаге, дакле противници радикалних промјена. У вези са уједињењем Црне Горе и Србије присталице краља Николе су такође истицале тај принцип. Али у периоду избора за Подгоричку скупштину ни зеленаши нијесу са тог становишта оспоравали легалност избора и Скупштине која је из њих настала. Напротив, они су њихову легалност признавали, о чему говори и сама чињеница да су узели учешћа на изборима. Значи, са становишта поштовања или непоштовања црногорског Устава и закона не може се оспоравати легитимност избора за Подгоричку скупштину, нити пак легитимитет Скупштине. Али се са становишта демократичности тим изборима могу ставити озбиљне примједбе. Браниоци тих избора тврде да је ту демократије било колико су услови дозвољавали, истичући да је у осталим крајевима Југославије (приликом изјашњавања за уједињење) није било ни толико, а затим да се радило о изванредним, револуционарним условима у којима је требало радити брзо и енергично“.⁸

Наравно, може се отворити и читав низ других питања: Какав је однос европских и свјетских велесила према овим питањима, у чему се међусобно разликују и који су разлози таквога става? И даље, да наведемо нека чисто правна питања, која су

⁸ Д. Вујовић, *Исто*.

исто тако врло значајна са становишта опште теме: ако црногорске државе правно нема након Подгоричке скупштине 1918, с ким се то и како одржавају дипломатске везе; ако је међународно призната нова држава, зашто се одуговлачи са признањем њених граница и шта то значи са становишта међународног права. Ову чисто државноправну материју само компликује национално питање, које, такође, чини значајну компоненту тематског блока, па га је као такво немогуће запоставити. Ако га снаге уједињења занемарују, било када је ријеч о једним или другим — бјелашима или зеленашима — то не значи да су оне анационалне.

Основни докуменат уједињења Црне Горе и Србије формулисан је на Подгоричкој скупштини у сљедеће четири тачке:

1. „Да се краљ Никола I Петровић и његова династија збаци са црногорског престола.

2. Да се Црна Гора с братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића, те тако уједињена ступи у заједничку Отаџбину нашег троплеменог народа Срба, Хрвата и Словенаца.

3. Да се изабере Извршни народни одбор од пет лица који ће руководити пословима, док се уједињење Србије и Црне Горе не приведе крају, и

4. Да се о овој скупштинској одлуци извијести бивши краљ Црне Горе Никола Петровић, Влада Краљевине Србије, пријатељске Споразумне Силе и све неутралне државе“.⁹

Потписници ових одлука сматрали су да је потребно истаћи и сљедеће:

„На основу истакнутог начела: самоопредјељење народа које је прихватио и прокламовао као услов будућег свјетског мира — апостол човјечанства — предсједник Сједињених Сјеверно-Америчких држава господин Вилсон, а усвојиле га наше велике савезнице и пријатељице: Енглеска, Француска и Италија, Велика народна скупштина Српског народа у Црној Гори, изабрана слободном вољом народном и окупљена у Подгорици 11. Новембра (26. 11) текуће године, да се у питању своје земље определијели — изјављује — српски народ у Црној Гори, једне је крви, језика и тежње једне вјере и обичаја с народом који живи у Србији и другим српским крајевима; заједничка им је славна прошлост којом се одушевљавају, заједнички идеали, заједнички народни јунаци, заједничка патња, заједничко све што један народ чини народом“.

Са становишта науке, такође су значајне наведене одлуке Подгоричке скупштине 1918. године. Посебно на која се тиче уједињења Црне Горе и Србије. Објашњење, па и прави одговор на ово питање води у даљу прошлост — у коријене југословенске идеје у Црној Гори, који су и дубоки и снажни. Уосталом, то се

⁹ Д. Вујовић: Уједињење Црне Горе и Србије, Титоград 1962, стр. 325.

управо каже у једном прогласу који је црногорском народу упутио Цетињски одбор за уједињење, на чијем је челу био митрополит Гаврило Дожић, касније изабран за патријарха. „Рецимо цијелом свијету да хоћемо да заједнички живимо са нашим браћом, са нашим саплеменитима, у окриљу велике и дивне отаџбине наше Југославије... Срећно велико братско јединство. Живјела велика наша Југославија“. Када се то има у виду, онда је сасвим јасно да је питање да ли тај чин значи уједињење, присаједињење, или чак окупацију Црне Горе од једне друге братске државе — исконструисано. Ту нема дилеме код аутора ових двију књига. Он своју тезу поткрепљује анализом става великих сила које су утицале на ове процесе. То је у досадашњој историографији најпотпунија анализа овога питања.

Питањима из контекста формалноправног аутор приступа на једини могући начин. Полази се од воље народа као одлучујућег чиниоца свих процеса и догађаја. И у овом питању она је тако снажно присутна, негдје више а негдје мање. Ту истину аутор саопштава на бази својих ранијих анализа, али и нових сазнања. Друго је, пак, питање да ли је и у коликој мјери нађен правни и демократски модус да се та народна воља исказе. Управо на овом, рекли бисмо формалном питању — има највише неслагања, па зато неке дилеме и даље остају отворене.

Рјешења до којих је долазио — Д. Вујовић никада не сматра коначним. Он и даље трага за новом, још непознатом прађом. Она му је омогућила да учини значајан помак у својим ранијим ставовима и да закључује на начин како то чини на страни 164. своје најновије студије: „... историјске анализе показују да је и са становишта буржоазије и у оквиру буржоаског система било могуће боље и праведније рјешење, које би заједничкој држави омогућило више снаге и стабилности из простог разлога јер би било више задовољства и јединства оних који су ступили у заједничку државу. Управо зато што посао уједињења нијесу обавили боље, што при томе нијесу водили више рачуна о интересима црногорског народа, бјелаши су с правом критиковани и поред тога што су обавили један прогресивни историјски чин, што су у једном национално-револуционарном заносу борбе противу апсолутистичког и конзервативног режима краља Николе, а за уједињење Југословена, укључили Црну Гору у југословенску државу. Дакле, не ради се о критици са позиција прошлости, са позиција преживјелих и конзервативних друштвених снага, са позиција краља Николе, не о критици заједничке југословенске државе у име очувања самосталне Црне Горе, него о критици са позиција прогреса, будућности. Једина алтернатива Југославији каква је створена 1918. године, јесте једна боља Југославија. Друге алтернативе, а да би значила историјски прогрес, нема“.¹⁰

¹⁰ Д. Вујовић, Подгоричка скупштина 1918, Запреб 1989, стр. 164.

У оквиру глобалне теме Д. Вујовић анализира и став тзв, зеленаша, у ствари опозиције у Подгоричкој скупштини. Закључује „да се зеленаши не могу генерално огласити за покрет који је био против уједињења. Сама чињеница да су прихватили изборе за скупштину која је представљала негацију уставних институција Црне Горе и која је требало да изгласа уједињење — говори да су они прихватили уједињење. То потврђује и чињеница да су се тој истој скупштини жалили на нерегуларност избора у Цетињу. Осим тога — постоје многи документи у којима се они изјашњавају за уједињење, како у периоду избора и рада Подгоричке скупштине тако и у периоду божићне побуне. Анализа тих докумената указује да је било нијанси и разлика у ставовима зеленаша у појединим периодима борбе за уједињење. То је могло бити посљедица различитих опредјељења појединих личности и посљедица тактике коју је наметала ситуација, али не и разлике у погледу општег опредјељења за уједињење. Да је већина у зеленашком покрету била за уједињење потврђују и многи извјештаји француских војних власти, поред осталих и они француског генерала Венела, команданта савезничких трупа за Црну Гору и Боку Которку крајем 1918. године и почетком 1919. године“.¹¹ Закључујући елаборацију о овом питању, Д. Вујовић запажа да је управо овај покрет — „у много чему контраверзан, а у неким сегментима и врло реакционаран — поставио на дневни ред једно велико историјско питање, а то је питање положаја Црне Горе у новој држави. И ништа више од тога. Уосталом, тај покрет није био снага која је то питање могла ријешити у корист црногорског народа. А и да је то покушао, вјероватно би га рјешавао у корист нечијих уских конзервативних интереса“.¹²

4

Као што смо већ истакли, Димитрије-Димо Вујовић се одређује према југословенству и кроз програме и рад политичких партија које су играле значајну улогу у политичком животу Црне Горе и Југославије. Међу њима је на првом мјесту КПЈ, а затим Црногорска странка, популарније називана Црногорска федералистичка странка.

У више наврата и на студијски начин прати Вујовић однос револуционарног субјекта према југословенској идеји и покрету који су обиљежили епоху. Његове анализе о КПЈ у рату 1941—1945. изведене су коректно, а закључивања су научно прихват-

¹¹ Д. Вујовић, О контраверзама у схватањима уједињења Црне Горе и Србије, ИЗ, бр. 1/1987.

¹² Исто.

љива. Он с правом истиче „југословенску опредјељеност... њених руководстава и чланства“ и закључује:

„Познато је да је КПЈ била једина општејугословенска партија, која је преживјела капитулацију у априлском рату и комадање Југославије и која је продужила да и даље активно ради, сада, прије свега, на припремању устанка и оружане борбе противу окупатора. Партијске организације и њихова руководства у појединим земљама Југославије, дисциплиновано су извршавали све директиве које су долазиле из југословенског центра, то јест Централног комитета Комунистичке партије Југославије. Са своје стране Централни комитет се борио против свих тенденција цијепанја Партије и прилагођавања ситуацији насталој послје капитулације и комадања југословенске државе, каквих је тенденција било у Хрватској и Македонији, борио се да читава КП живи једним југословенским духом, једнако у свим крајевима Југославије. У периоду од капитулације Југославије па даље, руководство КПЈ је увијек имало пред очима цјелину Југославије, због свега тога оно што се дешавало у појединим крајевима земље није било потпуно аутономно, без обзира на националне форме и извјесне националне садржаје политичких а касније и војних процеса, који су се тамо одвијали. Треба се само подсетити ставова и акција КПЈ који јасно илуструју тај југословенски смјер и садржај.

Тим општејугословенским духом, израженим и утврђеним на мајском савјетовању 1941, била је прожета читава наредна активност КПЈ, што се изражавало у директивама, прогласима, практичном раду“.¹³

Најновија истраживања говоре да КПЈ у свим периодима није имала консеквантан став према југословенству и посебно према Југославији као његовом изразу. Тако је било момената када се залагала за разбијање државе, која је с муком и уз много жртава створена 1818. године. Опажање да међународни комунизам подржава овакву опцију, вјероватно произлази из познатог става Коминтерне о Југославији, који је најдрастичније дошао до изражаја на IV конгресу КПЈ 1928. године који се залагао „без икаквих услова и резерве“ за независне државе — Словенију, Хрватску, Македонију и Црну Гору, и који је помагао борбу на Косову и Метохији за присаједињење ових покрајина Албанији.

Најновија историографска истраживања говоре да се Едвард Кардељ 1939. године залагао да се Словенци „одцепе од Југославије, да се удруже са хрватским (Мачековим) сељачким покретом и одцепе од Југославије. Сарадња са Србима још долази у обзир, каже он, јер иза Срба стоји демократска Европа, али

¹³ Д. Вујовић: Југословенска димензија 13-тојулског устанка 1941. године, реферат на научном скупу у ЦАНУ — Титоград, 1991.

је коначан циљ да се Словенци од њих одцепе“ (Милорад Екмечић).

Таква деструкција дијела руководства КПЈ није надвлада-ла у судбоносним данима рата 1941—1945. године, па ни првих година након ослобођења 1945. Али притајени националшовинизам у руководству КПЈ све је више јачао, уз помоћ спољних и унутрашњих снага. Криза југословенског опредјељења КПЈ прерасла је у његово напуштање осамдесетих година, а затим у коначно рушење друге, у ствари авнојевске Југославије — деведесетих година.

Своје тезе о југословенству Д. Вујовић разрађује и преко анализе о црногорском националном бићу у књизи *Прилози изучавању црногорског националног питања* (Никшић, 1987). Ова сложена научна тема заслужује посебну елаборацију, тим више што је у дужем временском периоду политички и једнострано третирана.

Ово се питање може пратити и преко политичког програма Црногорске федералистичке странке, која је била искључиво црногорска политичка странка на политичком простору Црне Горе у периоду између два рата. То Д. Вујовић и чини студијом насловљеном — *Црногорски федералисти 1919—1929* (1981). Они нијесу против Југославије, као што то није био ни зеленашки покрет; они се, међутим, залажу за другачији положај Црне Горе у уједињеној Југославији. „Пажњу црногорских федералиста привукао је прије свега проблем уједињења и стварања заједничке југословенске државе. Они су се декларисали као присталице уједињења, доказујући да таквим својим ставом извршавају историјски аманет својих предака јер је историја Црне Горе управо водила ка стварању заједничке југословенске државе. Али они су сматрали да заједничка држава треба да има такво уређење које ће обезбиједити равноправност свих земаља које су у њу ступиле, како би и даље несметано могле развијати своје историјом створене особености, јер се једино тако може обезбедити максимум услова за њихов политички, економски и културни развитак“.¹⁴

Национална свијест црногорских федералиста је српска национална свијест. „Они су сматрали да црногорска индивидуалност није народна или национална индивидуалност. И они су дијелили онда владајуће мишљење да су Црногорци дио српског народа, односно српске нације, али су учавали да су се Црногорци — због посебног историјског развитака, конституисали у једну посебну индивидуалност која није народна или национална, али је ипак довољно изражена да их одликује од осталих Срба и чини једном историјском посебношћу. Зато су инсистирали на посебној црногорској свијести, његујући је и развијајући. Али у

¹⁴ Д. Вујовић, *Црногорски федералисти 1919—1929*, Титоград, 1981, стр. 397.

свијести црногорских федералиста (уосталом, као и свијести већине Црногораца и раније и тада) упоредо живе српска и црногорска свијест, али не као међусобно конкурентске свијести. Његовање једне није значило непирање друге. Са становишта свијести и осјећања црногорских федералиста — однос српског и црногорског био је однос општег и посебног, а не однос узајамног непирања и искључивања. Српска и црногорска свијест у Црној Гори напоредо постоје и развијају се, и међу њима нема сукобљавања, све дотле док та српска свијест код неких не поприми великосрпски политички облик и садржај. Али то ни тада не бива сукоб националних него државних идеја. Тек касније биће то сукоб и националних идеја¹⁵.

У истом смислу занимљива је елаборација Ивана Милутиновића из јула 1944. године, изложена о сличном питању на засједању црногорског партизанског парламента у Колашину: „Стварањем федералне Црне Горе никако се не умањује јединство и љубав Црногораца према српском народу. Напротив, јединство је још чвршће и љубав још већа, јер постоје на добровољној основи у равноправној заједници — федеративној Југославији. Данашњим одлукама ви другови стварате слободну Црну Гору у саставу федеративне Југославије. Да ли нас та одлука обавезује да се ње заувјек држимо? Не! Она је само потпуно остварење нашег права које нам је загарантовано и одлукама II засједања АВНОЈ-а, остварење које у себи укључује — како обезбјеђење несметаног развојка Црне Горе као посебне федералне јединице, тако и потпуну демократску гаранцију да се наш народ сјутра, ако то жели, може слободно и добровољно ујединити са Србијом или неком другом заједницом... Поставља се даље питање: да ли црногорство умањује или искључује србство: Другови, ко није добар Црногорац, није ни добар Србин... Ми смо се у току свог самосталног државног живота развили до ступња једног народа и борбом стекли пуно право — како на самосталан живот, тако и на уједињење са другим народима. То нам право нико никада не може одузети“¹⁶.

То двојство националне свијести и данас је присутно код старијих Црногораца. Прије три године питам једног стогодишњака, раније бјелаша, како ће се писати слиједећег пописа становништва 1991. године. Одговорио ми је да ће то чинити као и увијек до тада — писаће се као Србин. Добадио сам му: „Значи, нијеси Црногорац“. Љутито ми је одговорио: „Не, него сам Турчин!“ Рекао сам да не може и једно и друго, и Србин и Црногорац. И добио одговор: „Вазда је то могло“. Ову причу сам испричао другом стогодишњаку — ранијем зеленашу, који је о-

¹⁵ Исто, стр. 398.

¹⁶ Др Зоран Лакић, Народна власт у Црној Гори 1941—1945, Београд, 1981, стр. 386.

вако прокоментарисао: „Право збори мој пријатељ“. Међутим, њега исправља саговорник од преко 80 година, слиједећим ријечима: „Немој да пријесиш, није то исто. Црногорци су права српска господа“.¹⁷

Д. Вујовић је посебно проучавао југословенство црногорских федералиста. С тим у вези он закључује: „Они су сматрали да у схватању југословенства лежи основни извор разних концепција уређења заједничке државе. Због тога су расправама о овом проблему поклањали доста пажње. Они су тврдили да је југословенство само државна идеја, па су оштро нападали оне који су га третирали као народност или културни покрет. Југословенство схваћено као државна идеја значи да југословенски народи желе да формирају заједничку државу, а та држава треба да буде резултат договарања, али не само Срба, Хрвата и Словенаца, него и свих историјских индивидуалности, па самим тим и Црне Горе. Осим тога они су тврдили да југословенство схваћено као државна идеја представља државу федеративно уређену. Овакво тумачење југословенства црногорски федералисти (односно Секула Дрљевић, који је о томе највише писао), представљали су као искључиво њихову оригиналну концепцију, што се не може прихватити“.¹⁸

Оспоравајући оригиналност федералистичке тезе о југословенству, Д. Вујовић наводи: „О југословенству је много писано и расправљано, прије свега у земљама под Аустро-Угарском. Истина, у много случајева оно је третирано као народни појам, зато се често и сријеће схватање да су Срби, Хрвати и Словенци један народ, да су три племена једног народа. Али у исто вријеме има схватања да је југословенство не народни, већ политички појам. Но ни тада том појму није сасвим одузиман извјестан заједнички садржај који потиче из словенског и јужнословенског поријекла народа који желе да формирају заједничку државу, што их везује као дјелове или гране једног јединственог етничког стабла, а то се огледа у идентичности или блискости језика, историје, културе, обичаја. Управо по заједничко и јесте основа политичког појма југословенства, које не брише историјом створене индивидуалности“.¹⁹

Најзад, Д. Вујовић оштро критикује федералистичко схватање југословенства: „Црногорски федералисти нијесу били досљедни у свом схватању југословенства. Познато је да су они нарочито инсистирали на државноправним традицијама Црне Горе и да су из тога изводили права Црне Горе. Али сада, говорећи о југословенској државној идеји, они тврде да посебне државне идеје (српска, хрватска и др.) не могу са овом упоредно

¹⁷ Овај разговор сам водио са П. Павићевићем (Даниловград) и П. Пајевићем. (Подгорица) и његовим гостом чије сам име заборавио.

¹⁸ Д. Вујовић, Црногорски федералисти 1919—1929, стр. 398.

¹⁹ Исто, стр. 399.

егзистирати, па зато онај ко прихвата југословенску државну идеју мора да се одрекне посебних државних идеја. У исто вријеме они не говоре више о федерализму као реализацији југословенске државне идеје. Они сада говоре о равноправности покрајина, која се обезбјеђује бригом централне власти, да би у овом приближавању унитаристичким концепцијама југословенства пошли и даље, изјашњавајући се за идеју државног унитаризма, која је једина кадра уздићи државу над народности и покрајине и тиме омогућити њихову равноправност. . . Из овако схваћеног југословенства резултирала је мисао да питање државног уређења није национални, већ искључиво државно-правни проблем, да би се касније дошло до тврдње да то није ни државноправни, већ проблем изградње једне више општејугословенске цивилизације. . .²⁰

То је, закључује Вујовић своју суптилну елаборацију о овом питању, био ћорсокак из кога није било могуће сагледати путеве будућности, па црногорски федералисти нијесу могли рачунати на масовну подршку народа : „Због недоследности и колебања, због истицања личних амбиција и интереса испред интереса своје странке и покрета, црногорски федералисти су дошли на крају овог десетогодишњег периода своје активности — на најнижу тачку свог политичког утицаја“.²¹

На још ниже гране дошао је федералистички покрет у вријеме рата 1941—1945. године, када се трансформирао у прави сепаратистички и колаборационистички покрет. Црногорски сепаратисти су априлску капитулацију Југославије и окупацију земље 1941. године прокламовали као укидање „версајског диктата“ и као ослобођење „од 20-тогодишњег југословенског ropства“. Италијански окупатори су смишљено наступали у Црној Гори. Настојали су да стање окупације прикажу мирнодопским а не ратним, дакле — сталним а не привременим. Прелазак од војне ка цивилној власти садржавао је онај однос од привременог ка сталном стању окупације, чиме је био отворен пут укључивања Црне Горе у нови европски поредак и одцјепљењу дјелова њене територије. Историјско искуство је, наиме, учило да се до слободе лакше могло доћи — не политиком отцјепљења, већ заједничком борбом са осталим југословенским народима.

5

Димитрије Димо Вујовић запажао је и још неке елементе југословенства који су се уочавали на црногорском политичком простору, У првом реду, ријеч је о међународној димензији, без које је тешко пратити, анализирати и оцјењивати ову слојевиту

²⁰ Исто, стр. 399.

²¹ Исто, стр. 395.

и тематски врло разуђену проблематику. Велике силе су допри-нијеле стварању Југославије 1918. године. Бориле су се за пре-власт свога утицаја и у вријеме до 1941. године, и у вријеме ра-та 1941—1945. године, и послије рата — нарочито од 1984. годи-не. Било је доста игре са „српским четницима“ и „хрватским партизанима“ у вријеме рата и првих година послије његовог за-вршетка. Из тог међународног тематског блока могу се издвојити читава поглавља из његове студије *Уједињење Црне Горе и Србије* (1962). Ми ћемо, међутим, као примјер, навести само два његова рада: *Француска и југословенски добровољци*²² и *Орган француске социјалистичке странке L'Humanité о југословенском питању 1914—1918.*²³ Иако није ријеч о потпунијим анализама и оцјенама назначених питања, ипак се — на основу ових и дру-гих радова — може закључити да је француско јавно мњење било доста добро информисано о овом судбинском питању југо-словенских народа и да се према њему са симпатијама и накло-ношћу односило.

Затим ми истичемо и српско-хрватски однос који је увијек био индикатор стабилности Југославије. И у вријеме њеног ства-рања и у периоду између два рата, нарочито у вријеме рата 1941—1945. године. Тај однос пролази кроз разне модалитете, али се по правилу опет јавља. Када је изгледало да је ријешено српско питање стварањем заједничке државе 1918. године, са свом ош-трином се појавило хрватско питање. Оно је узроковало кризе 1921. године (уставне кризе) и 1928. (атентат на хрватске посла-нике у Скупштини). А кад је оно било радикално ријешено 1939. године, познатим споразумом Цветковић — Мачек, одмах се по-ново отворило српско питање. Њу *крониклс* у броју од 16. 8. 1941. године наводи сљедећу изјаву хрватског политичара Влатка Мачека: „Ако Срби крену улево, ми ћемо морати удесно. Ако они крену десно, ми ћемо лево. Ако дође до рата, ништа нам друго неће остати — него да одемо на супротну страну од оне коју Београд буде задржао“. Тај српско-хрватски феномен опет је на политичкој сцени са свом својом сложеностју. У годинама кризе — нити Србија нити Хрватска нијесу задовољне својим положајем у Југославији. Милован Ђилас је то стање дијагно-стицирао на начин — да Хрватска хоће сепаратну самосталност а Србија уједињење васколиког српства — дакле оно што није-дном покрету није пошло за руком да оствари у посљедњих ско-ро хиљаду година. У сваком случају у тај српско-хрватски од-нос уткани су многи други односи: политички, међунационални, вјерски, економски, па и однос федерације или конфедерације.

У глобалном тематском оквиру о југословенству Д. Вујовић само нотира питања као што су: духовност, економско јединство, културна интеграција, религија, итд., али их не разрађује. Ис-

²² Зборник радова Историјског института, Београд, књ. бр. 5/1987.

²³ Д. Вујовић, Подгоричка скупштина 1918, стр. 6.

ториографски се занемарује значај духовности са становишта њене надмоћи над свим другим. Као примјер наводимо да је српска средњовјековна држава пропала, али је свијест о њој наставила да живи преко косовског мита, који је вјековима његован. Духовност је увијек била снажан интеграциони фактор, поготово код вишенационалних држава. Она се прво јавила кроз заједничку југословенску идеју, која се трансформисала у југословенство, затим у братство — јединство, југословенско заједништво и најзад у некакву југословенску синтезу која ни појмовно није била јасна чак ни њеним протагонистима из редова СКЈ.

Економска димензија глобалне теме назире се у питању: може ли бити југословенског тржишта без Југославије или Југославије без југословенског тржишта. Другим ријечима, теоријски и практично, економско јединство се све више процјењује и оцјењује као најзначајнији интеграциони фактор. Тржишна економија руши све политичке и друге баријере и отвара путеве сарадње свих — на правим принципима.

Религија је била значајан фактор стања у уједињеној држави. Увијек је била главна вододјелница. Ватикан је подстицао мржњу између православних и католика. Проповиједа се да вјера уједињује људе, а не језик. Језичко уједињење наводно је само „сједињење тјеловно“, а уједињење душе — даје само црква и њено учење, једне припадности. Спроводи се политика издвајања католичанства на Балкану и његово супротстављање југословенским стремљењима и југословенству. Став Ватикана да католици и други вјерници (православни) не могу заједно у исту државу — практично је анатемисао Југославију за сва времена. Тај погубни став био је позив усташама на геноцид над православним живљем.

Тај страх од зближавања Срба и Хрвата види се у једном усташком документу (католичка црква — Ватикан) насталом уочи II свјетског рата, па ћу тај екстремни дио цитирати:

„Хрватски народ је осуђен да нестане... њега више неће бити ако остане Југославија... Вјера која нас је *дијелила* од Срба — нестаје. Ње више нема. У школама их уче да смо ми и Срби — један народ... Они се међусобно жене. Разлике се губе, нестају... Срби и Хрвати ће се стопити, претвориће се у један народ... Хрватски народ ће нестати, претвориће се у Југословене, *ако ми то не спријечимо*. А то треба спријечити брахијалном силом“.

И заиста 1941—1945. ископан је дубок јаз између Срба и Хрвата. Распад СФРЈ и оружани сукоби који су уследили још више су утицали да се тај јаз продуби.

У закључку ваља рећи да наручни и стручни разговор о југословенству траје веома дуго. У сваком случају, још није завршен, можда и зато што дуги историјски процеси још трају. Они су актуелном кризом драстично прекинути, што не значи да су природним током завршени. Д. Вујовић с разлогом сматра да је југословенство велика идеја и да је омогућило југословенским народима још већи историјски узлет. За нешто више од 70 година постојања Југославије ублажене су диобе међу њеним народима, вјековима стваране по вјерској, националној, политичкој, економској, културно-просвјетној, територијалној и свакој другој основи. Тиме се Д. Вујовић уклапа у основну оцјену југословенства исказану у претежном дијелу југословенске историографије. Без обзира на актуелну кризу југословенске идеје и посебно на тренутно стање у Југославији као њеном највећем успеху, Д. Вујовић јој остаје досљедан до краја, свјестан да је и до сада наилазила на бројне отпоре и супротстављања. У стваралачком смислу он је покренуо многа питања југословенства. Оно што је остајао дужан у претходним својим радовима, надокнађивао је у *каснијим чланцима, расправама и студијама*. На научно прихватљив начин утврдио је и објаснио опредељење Црногораца и Црне Горе за југословенство и Југославију. Тиме се не умањује њихово опредељење за Црну Гору. Од најранијих дана они су Црну Гору сматрали ужом, а Југославију широм домовином. Мислим да је то и данас опредељење црногорског народа и Црне Горе. На исти начин доима и актуелну југословенску кризу, која је ескалирала у највећу антијугословенску кампању. На југословенству је израсло огромно културно наслеђе народа, који ће трајно оспоравати сепаратизам политичких олигархија. Словенија без Цанкара и Жупанчича — тих великих поборника југословенства, као ни Хрватска без читаве плејаде својих великана — Штросмајера, Рачког, Трумбића, Супила итд. — нијесу оно што су са њима. Одрећи се Југославије у ствари значи одрећи се њих и њиховог дјела. Управо зато антијугословенство не може бити дугога вијека.

Иако је многе текстове писао на полемичан начин, Д. Вујовић је увијек уважавао и другу страну. То се нарочито види у предговору његове најновије књиге (*Подгоричка скупштина 1918. године*), гдје каже: „Док се наведене чињенице не могу оспоравати, дотле моја размишљања у вези са њима, природно, могу бити предмет дискусије и неслагања, па и оспоравања, иако сам увјерен да су моји судови и размишљања у складу са изнесеним чињеницама, односно да из њих логично проистичу. Но, нека о томе кажу ријеч други. Бићу им захвалан, јер ће од тога бити научне користи, наравно ако то буде ријеч добронамјерна, ин-

спирисана потребама научне истине...²³ Са истом жељом и ми презентирамо овај свој суд о југословенству и научном стварању академика и професора др Димитрија Дима Вујовића.

Zoran Lakić

L'IDEE YUGOSLAVE DANS L'OEUVRE SCIENTIFIQUE DE DIMITRIJE DIMO VUJOVIC

— Résumé —

L'idée yougoslave est l'une des idées et des thèmes les plus controversées qui, dans le sens chronologique, dure depuis des siècles. Il s'agit d'une matière très subtile qui exige une plus ample explication. En même temps, c'est un thème très provocant auquel les plus grands noms de notre historiographie n'ont pas résisté. Pourtant le dialogue scientifique sur l'idée yougoslave n'est pas encore terminé, peut être aussi parce que les autres processus historiques durent encore.

Dimitrije Dimo Vujović a voué une part considérable de sa volumineuse création à l'analyse de l'idée yougoslave. Avec beaucoup d'arguments il conclut que l'idée yougoslave a des racines historiques, de riches contenus et une longue durée. Il l'examine dans un contexte international plus large, mais remarque ses éléments dans l'espace monténégrin. Le rapport serbo-croate a toujours été un indicateur de stabilité de la Yougoslavie, comme la plus grande réussite de l'idée yougoslave. Dans ce rapport en sont mêlés également beaucoup d'autres : politique, entre-nations, religieux, économique ainsi que le rapport fédération et confédération. Dans le cadre thématique global sur l'idée yougoslave, D. Vujović, avec raison, cherche aussi les questions telles que la spiritualité, l'intégration culturelle, la religion, mais il ne les élabore pas.

D. Vujović conclut que l'idée yougoslave est une grande idée qui a permis aux peuples yougoslaves un plus grand essor historique. Sur l'idée yougoslave un immense héritage des peuples s'est accru, qui contestera constamment le séparatisme de oligarchies politiques. La Slovénie sans militants de l'idée yougoslave, la Croatie sans une pléiade entière de grands orientés sur l'idée yougoslave, ne sont pas ce qu'elles sont avec eux. Renoncer à l'idée yougoslave signifie en fait renoncer à eux et à leur oeuvre volumineuse. D'une manière scientifiquement acceptable, il a démontré et expliqué la détermination des Monténégrins et du Monténégro à l'idée yougoslave et à la Yougoslavie. Ceci, bien sûr, ne diminue pas leur détermination pour le Monténégro qu'ils considèrent comme une plus petite et la Yougoslavie comme une plus grande patrie.